

waarmee men op zichzelf niemand doden kan? Ringeling vond dat 'spitsvondigheden'.¹ Zijn besluit stond vast: onder *zijn* verantwoordelijkheid zouden de Artillerie-Inrichtingen niet opnieuw gaan produceren. 'Daartegen hielp bij hem', aldus Snouck Hurgronje, 'generlei juridisch argument of juridische constructie.'²

Aan Ringeling maakte het zwichten van de Metaalbond alleen maar duidelijk dat men bij de Artillerie-Inrichtingen precies moest weten waar men aan toe was: op 10 juni gaf hij den Hollander opdracht, bij een eventueel Duits bevel om het bedrijf weer in werking te stellen, persoonlijk en met zijn gehele bedrijfskader de arbeid neer te leggen. Daags daarna beriep den Hollander zich jegens von Schrötter op deze instructies, von Schrötter waarschuwde Seyss-Inquart en deze greep onmiddellijk in. Nog diezelfde dag kwam een Duits officier Ringeling medelen dat hij zijn werkzaamheden terstond moest beëindigen. Maar ook tegen Winkelman werden maatregelen genomen. Seyss-Inquart wist dat de generaal het door Ringeling ingenomen standpunt goedgekeurd had. Hij werd dus ter verantwoording geroepen, maar merkte nuchter op dat hij alleen maar uitdrukking gegeven had aan zijn 'persoonlijke mening'. Op de avond van die bewogen dag belde Ringeling den Hollander op. 'Totaal verslagen' zei hij, aldus den Hollander, 'Ik ben er uit gezet! Ik zei toen: Het enige wat ik kan doen, is je van harte feliciteren want ik zit er nog in.'³

Kort tevoren had den Hollander op aanraden van Snouck Hurgronje de landsadvocaat, mr. G. W. van der Does, als juridisch adviseur aan zijn bedrijf verbonden. Dat van der Does meer en meer naar de 'Nieuwe Orde' overhelde, was althans aan den Hollander niet bekend. De landsadvocaat zou eind juni tegen een Duitse relatie woordelijk zeggen dat hij het als zijn taak zag, '*Beamte über juristische Gewissensbisse hinwegzuhelfen*'.⁴ Toen hem nu door den Hollander gevraagd werd, na te gaan of wapenproductie door de Artillerie-Inrichtingen volkenrechtelijk geoorloofd was, toog hij met ijver aan het werk. Hij wist van het volkenrecht nagenoeg niets, maar de bibliotheek van het Vredespaleis kon hem aan een exemplaar van het Landoorlogreglement helpen. Artikel 52 maakte hem duidelijk dat de Duitsers als bezetters in beginsel alles mochten eisen wat zij wilden als het maar voor 'de behoeften van het bezettingsleger' was. Maar er kwam een kink in de kabel: bij een toevallige ontmoeting op straat werd

¹ Brief, 28 juni 1960, van C. Ringeling. ² Brief, 14 juni 1940, van Snouck Hurgronje aan Seyss-Inquart (CNO, Csg, stukken 1940). ³ Getuige F. Q. den Hollander, *Eng.*, dl. VII c, p. 633. ⁴ '*Bericht über die Vorgänge in den politischen Kreisen der Niederlande*' (4 juli 1940), p. 12 (*Stimmungsbericht*).